

Laamdo som alternativ gudsbetegnelse til Allah i bibeloversettelsen til Mali-fulani

Anne Lise Matre, bibeloversetter og sokneprest
annelisem@nms.no

Knut Holter, professor ved NLA Høgskolen
knut.holter@nla.no

Sammendrag: Med et eksempel hentet fra oversettelsen av Det nye testamente til Mali-fulani (publisert i 2005), drøfter artikkelen spørsmålet om valg av gudsbetegnelse. Fulaniene er i all hovedsak muslimer og i de fleste tilfeller der Bibelen oversettes inn mot muslimskdominerte sammenhenger, velger oversetterne den arabiske gudsbetegnelsen *Allah*. Oversetterteamet som fra 1980-tallet og fremover oversatte Det nye testamentet til Mali-fulani og som nå arbeider videre med oversettelse av Det gamle testamentet, har imidlertid valgt en annen løsning, den før-islamske gudsbetegnelsen *Laamdo* som betyr «han som regjerer». Dette er en betegnelse som også brukes innenfor islam, da som et av *Allahs* mange navn. Erfaringene når det gjelder Det nye testamentet er at brukerne identifiserer *Allah* og *Laamdo*. Etter hvert som en ferdigstilling av Det gamle testamentet nærmer seg og en hel Bibel skal settes sammen, kommer spørsmålet om valg av gudsbetegnelse opp igjen, og oversetterteamet setter det derfor nå på dagsorden. I favør av å velge *Allah* som gudsbetegnelse drøftes det at det dreier seg om en kristen, før-islamsk gudsbetegnelse og at det vil lette samarbeidet mellom Mali-fulani kristne og kristne fra andre sammenhenger som også benytter gudsbetegnelsen *Allah*. I favør av å velge *Laamdo* drøftes verdien av en gudsbetegnelse på morsmålet og muligheten for tydeligere avstand til islamsk teologi.

Nøkkelord: Allah, bibeloversettelse, Fulani, *Laamdo*, Mali.

Abstract: With an example taken from the translation of the New Testament into Mali-Fulani (published in 2005), the article discusses the question of choosing an appropriate designation of God. The Fulani people is predominantly Muslim and in most of the cases where the Bible is translated into predominantly Muslim contexts, the translators choose the Arabic designation *Allah*. However, the translation team that translated the New Testament into Mali-Fulani from the 1980s and onwards

– and is now translating the Old Testament – has chosen another solution, the pre-Islamic divine name *Laamdo* which means “the one who rules”. This is a name that is also used in Islam as one of Allah’s many names. The Mali-Fulani experience with the New Testament is that users identify *Laamdo* with *Allah*. As the completion of the Old Testament is coming near and an entire Bible is to be put together, the question of choosing a designation for God comes up again. The translation team, therefore, puts it on the agenda. In favor of choosing *Allah* as the designation of God, it is noticed that *Allah* is a Christian, pre-Islamic designation of God and that it will facilitate cooperation between Mali-Fulani Christians and Christians from other contexts who also use *Allah* as their designation for God. In favor of choosing *Laamdo*, the value of a designation for God attested in the mother tongue is noticed, and the possibility of a clearer distance to Islamic theology is also discussed.

Keywords: Allah, Bible translation, Fulani, *Laamdo*, Mali.

Et av de første spørsmålene et bibeloversetterteam må ta stilling til, er hvilken gudsbetegnelse den planlagte oversettelsen skal bruke. I områder der islam er dominerende, har det vært vanlig å bruke det arabiske *Allah*. Blant fulani-folket i Mali er islam definitivt den dominerende religionen, men oversettelsen av Det nye testamentet til Mali-fulani (utgitt i 2005) har likevel valgt fulani-ordet *Laamdo* – som betyr «han som regjerer» – som gudsbetegnelse. Hvorfor det? Var det rimelig å gjøre dette valget da oversettelsesprosjektet startet for 35 år siden, og er det rimelig å fastholde det i dag?¹

Innledning

Pennda er en kristen fulani som kan mye av Det nye testamentet utenat. Anne Lise intervjuet henne i 2021 og noe av intervjuet gikk slik:

- Anne Lise: Snakker Det nye testamentet om *Allah*?
- Pennda: Ja, Det nye testamentet er jo *Allahs* bok!

1 Artikkelen bygger på førsteforfatter Anne Lise Maters egen erfaring som bibeloversetter. Oslo: Lunde forlag, 2013. Som del av arbeidet med denne artikkelen gjorde Matre i 2021 og 2022 intervjuer med noen av morsmålsoversetterne samt noen av brukerne av oversettelsen av Det nye testamentet som ble utgitt i 2005. Dette intervjuarbeidet blir det referert til gjennom artikkelen og mens morsmålsoversetterne er nevnt ved fullt navn er to brukere anonymisert (Pennda og Samba). Det arbeides fremdeles med oversettelse av Det gamle testamentet. Prosjektet med å oversette Bibelen til Mali-fulani har siden oppstarten i 1987 vært en viktig del av Det norske misjonsselskaps arbeid blant fulanierne i Mali. Fra NMS’ side har misjonærene Torunn Lunde, Anne Lise Matre og Ketil Vestbøstad arbeidet med denne bibeloversettelsen. Morsmålsoversettere har vært Amadou Cissé, Abdoulaye Bah, Issa Diallo og Moussa Sankaré.

- Anne Lise: Men er navnet *Allah* nevnt i Det nye testamentet?
- Pennda: Selvfølgelig er det det! Det nye testamentet er jo *Allahs* bok.
- Anne Lise: Men er det ikke slik at Det nye testamentet bruker *Laamdo* som navn på Gud?
- Pennda: Jo, det stemmer, Det nye testamentet bruker mest *Laamdo*. Men *Laamdo* og *Allah* er jo den samme.
- Anne Lise: Men navnet *Allah* er faktisk ikke nevnt i Det nye testamentet i det hele tatt.
- Pennda: Det har jeg aldri tenkt på.

Da bibeloversetterteamet som jobbet med oversettelse av Det nye testamente til Mali-fulani på slutten av 1980-tallet valgte å bruke *Laamdo* som gudsbetegnelse, var dette en annen løsning enn den andre bibeloversettelser i Mali og Nord- og Vest-Afrika hadde valgt, da disse i all hovedsak brukte gudsbetegnelsen *Allah*. Valget reiser en rekke spørsmål. Dels inn mot andre bibeloversettelser: Burde oversetterne til Mali-fulani valgt *Allah* av økumeniske grunner? Dels inn mot islam: Burde de ha valgt *Allah* for å lette dialogen mellom kristne og muslimer? Og dels inn mot målgruppen: Når til og med kristne fulanier som har lest Det nye testamentet i 15 år, tenker at det egentlig er gudsbetegnelsen *Allah* som blir brukt, da kunne vel bibeloversetterteamet – i hvert fall sånn i etterpåklokskapens lys – likevel ha valgt å bruke *Allah*?

Det er slike spørsmål som ligger bak denne artikkelen. Den vil ha følgende inngang til temaet: Først en kort presentasjon av målgruppen, Mali-fulaniene. Derest en drøfting av gudsbetegnelsen *Allah*, både historisk og blant fulaniene. Så en drøfting av det valg av gudsbetegnelse oversetterteamet i Mali gjorde på slutten av 1980-tallet og av den tenkning som preget arbeidet fram til publisering av Det nye testamentet i 2005. Så en drøfting av situasjonen etter 2005, med vekt på radikaliseringsen av islam i Mali og med det teologiske kjernepunktet «Guds sønn» som eksempel. Til slutt en refleksjon om hvorvidt valget av *Laamdo* som gudsbetegnelse bør opprettholdes inn mot ferdigstillingen av oversettelsen av Det gamle testamentet med publisering av hele Bibelen.

Målgruppen: Mali-fulaniene

Fulaniene er et halvnomadefolk spredt utover hele Vest-Afrika. Antallet fulanier anslås til drøyt 40 millioner, hvorav 1,8 millioner bor i Mali.² Tradisjonelt følger fulanien kyrne sine. Der det er gress og vann for kyrne, slår også fulaniene seg ned, mens de tidligere fulanislavene er bofaste og driver med jordbruk hjemme i landsbyen.³ I regn-

2 Jf. nettstedet *People Groups Resources, People cluster: Fulani/Fulbe*, <https://joshuaproject.net/clusters/173>.

3 Jf. Mirjam de Bruijn og Han van Dijk, «Changing Fulani-society and social security» i: *Law as a Resource in Agrarian Struggles*, redigert av Franz von Benda-Beckmann og Menno van der Melde (Wageningen: Agricultural University, 1992), 45-60.

tida oppholder også gjeter-fulaniene seg i nærheten av landsbyen, derfor skjer de fleste sosiale hendelser på denne tida, så som bryllup og avgjørelser som angår landsbyen.⁴ Forskjellige folkeslag bor side om side i Mali: Bozofolket driver med fiske, bambara- og dogonfolket driver med jordbruk, fulanier og tuareger har dyr. Fordeling av ressurser er et stadig tilbakevendende problem for samhandlingen mellom folkegruppene og fører jevnlig til konflikter, ofte av voldelig art. Særlig skjer dette i jordbruk og dyrehold der det kjempes om den samme jorda og det samme vannet.

De aller fleste fulanier er muslimer, og dette i en slik utstrekning at mange fulanier tenker at det ikke går an å være fulani uten å være muslim. Fra et historisk perspektiv regnes fulanien Sekou Amadou som den som har bidratt mest til den sterke koplingen mellom etnisitet og religion. Sekou Amadou grunnla en islamsk teokratisk fulanistat i 1818 i byen Hamdallaye i Moptiregionen i Mali.⁵ Her var det forbudt med alkohol, tobakk og musikk, og velferden for de svake i samfunnet, som enker og farløse, var god. Teokratiet varte fram til 1853. I dag regner fulaniene Sekou Amadous rike som folkets storhetstid. Hamdallaye ligger i ruiner, men er et pilegrimsmål for fulanier.

Til tross for at fulaniene i Mali har en teokratisk storhetstid å se tilbake på, var det ikke en ortodoks, men mer en folkelig form for islam som rådet grunnen i kolonitida og årene etterpå. Koranlærere underviste riktignok i normativ islam, men samtidig produserte de amuletter til hjelp mot sykdommer og onde ånder.⁶ Etter frigjøringen fra Frankrike i 1960 forsto Mali seg selv som en ikke-religiøs stat (*état laïque*),⁷ og på 1990-tallet ble Mali av den vestlige verden sett på som den staten i Afrika hvor demokratiet var kommet lengst.

Allah som gudsbetegnelse i bibeloversettelse

Både det greske navnet på Gud i Det nye testamentet, *theos*, og det hebraiske *elohim* i Det gamle testamentet er fellesnavn, ikke egennavn. Ordene brukes dels generelt om guder og dels som betegnelse på den høyeste guddom, den som blir tilbedt. Gudsbetegnelsene i Bibelen er dermed ikke bare oversettbare, det er helt nødvendig å oversette dem. Kenneth J. Thomas, konsulent for De forente bibelselskaper (UBS), sier at heller ikke det arabiske *allâh* er et egennavn. Han mener derfor at i muslimske

4 Klassiske verk som beskriver fulanienes liv og sosiale struktur er Marguerite Dupire: *Organisation sociale des Peul. Étude d'ethnographie comparée* (Paris: Plon, 1970) og Henri Bocquene: *Moi, un Mbororo: Ndoudi Oumarou, Peul nomade du Camérout* (Paris: Karthala, 1987).

5 Amadou Hampâté Bâ og Jacques Daget: *L'empire peul du Macina, 1818-1853* (Paris: Institut Français d'Afrique Noire, Centre du Soudan, 1955).

6 Jan Opsal, *Islam: Lydighetens vei* (Oslo: Universitetsforlaget, 1994), 205.

7 Alex Thurston, «Towards an 'Islamic Republic of Mali?» i: *The Fletcher Forum of World Affairs* 37, nr. 2 (2013), 45-66, 47-48.

miljøer bør de bibelske *theos/elo him* oversettes med *Allah*.⁸ Han viser til at araberne brukte *Allah* i preislamsk tid om sin høyeste guddom og at arabisktalende kristne på samme tid brukte *Allah* som sin gudsbetegnelse. Også i de første århundrene av islams historie brukte arabisktalende jøder, kristne og muslimer *Allah* om så vel den jødiske og kristne Gud som om Koranens Gud, og i dag bruker arabisktalende kristne *Allah* som sin gudsbetegnelse. En positiv konsekvens av dette, mener Thomas, er at felles gudsbetegnelse vil ha et potensial for å bygge bro mellom kristne og muslimer.⁹

Ikke alle er enige med Thomas. I noen ortodokse, muslimske miljøer blir *Allahs* navn sett på som eggenavn: Det er evig, ikke skapt. Evig og uskapt er karakteristikk som i islam ellers knyttes til Koranens *Allah* og ham alene. De ortodokse argumenterer blant annet med at Koranen aldri bruker navnet *allåh* til å beskrive andre guder. Andre mener at når *Allah* står alene, er det eggenavn, men når navnet modifiseres ved hjelp av et etterhengt eiendomspronomen (så som «vår *Allah*») er det ikke lenger et eggenavn.¹⁰

Dersom *Allah* er eggenavn, kan navnet ikke betegne andre enn Allah slik han framstår i Koranen. I Malaysia har det vært mye diskusjon omkring *Allah* i bibeloversettelse. I flere hundre år har den katolske kirke brukt *Allah* som gudsbetegnelse. Men på begynnelsen av 2000-tallet hevdet muslimer at *Allah* kun er muslimenes navn på Gud, altså eggenavn. Saken gikk til domstolene og i 2014, etter at hundrevis av bibler var ødelagt av muslimske autoriteter, mistet kristne retten til å bruke *Allah* som navn på den kristne Gud.¹¹

I Vest-Afrika har man ikke hatt denne typen problemer. Selv om noen av bibeloversettelsesprosjektene finner sted i områder med svært høyt konfliktnivå mellom kristne og muslimer, har ikke oversetterteam i Vest-Afrika opplevd at muslimer stiller seg kritiske til at kristne bruker *Allah* som gudsbetegnelse. Tvert om har muslimene tradisjonelt tatt det for gitt at kristne tilber den ene sanne Gud. Det de ikke kan godta, er at kristne også tilber Jesus. Derimot fins det i disse områdene store grupperinger blant kristne som ønsker å kutte all forbindelse til islam, også den felles gudsbetegnelsen. Et eksempel er et pågående revisjonsprosjekt av bibeloversettelsen til hausa i Nigeria. Hovedhensikten med prosjektet er å erstatte *Allah* med et begrep på hausa.

8 Kenneth J. Thomas: «Allah in translations of the Bible» i: *International Journal of Frontier Missions* 23 nr. 4 (2006), 171-174.

9 Thomas, «Allah in translations of the Bible», 172-174.

10 Mike Tisdell: «Heartbroken over what is happening in Bible Translation. Part 1: Al Kalima and the WEA» i: *Journal of Biblical Missiology*, publisert 8. mai 2017, <https://biblicalmissiology.org/2017/05/08/heartbroken-over-what-is-happening-in-bible-translation-part-1-al-kalima-and-the-wea/>

11 Jf. Anonym forfatter: «Malaysia's highest court backs a ban on Allah in Christian bibles» i: *The Guardian*, publisert 23. juni 2014, <https://www.theguardian.com/world/2014/jun/23/malaysia-highest-court-allah-bible-ban>. Se også Erik Waalers artikkel i dette nummeret av Norsk tidsskrift for misjonsvitenskap.

Spørsmålet om *Allah* er fellesnavn eller egennavn er knyttet til det store spørsmålet om Koranens Allah er den samme som Bibelens Gud. Dersom målgruppa for en bibeloversettelse tenker at *Allah* er et egennavn og at Allah ikke er den samme som Bibelens Gud, blir det problematisk å bruke *Allah* i bibeloversettelse. For Bibelen taler ikke om Koranens Allah, Bibelen taler om den kristne Gud, og han må da nødvendigvis få et annet navn enn *Allah*.

Dersom *Allah* derimot ikke oppfattes som et egennavn, kan *Allah* brukes som gudsbetegnelse i Bibelen, enten man ser på Koranens Allah og Bibelens Gud som samme Gud eller som to atskilte guder. De aller fleste bibeloversettelsesprosjekter til fulani i Vest-Afrika har *Allah* som gudsbetegnelse, uten at teamene nødvendigvis er enige om hvorvidt Koranens Allah og Bibelens Gud er den samme.

Bibeloversettelsesprosjektet i Mali er bare ett av totalt åtte oversettelsesprosjekter til forskjellige fulanidialekter. De åtte teamene har samarbeidet tett gjennom mange år. På slutten av 1980-tallet, da arbeidet startet med en bibeloversettelse til Mali-fulani, var flere kirker og misjonsorganisasjoner involvert i oversettelsesarbeid til fulani i Benin, Nigeria, Niger, Mali, Burkina Faso, Guinea og Senegal. I tillegg fantes det allerede en bibeloversettelse til fulani i Kamerun.

Siden fulani-dialektene er såpass distinkte, var det ingen som problematiserte antallet bibeloversettelsesprosjekter. Men man fryktet at bibeloversettelsene ville bli svært forskjellige og at dette ville gi muslimer grunnlag for å kritisere bibeloversettelse generelt og bibeloversettelse til fulani spesielt. I 1991 ble derfor *Fulfulde Harmonisation Project* (FHP) etablert som et samarbeid mellom de ulike bibeloversetterteamene. Tanken var at bibeloversettelsene til fulani skulle være mest mulig enhetlige når det gjelder sentrale uttrykk og eksegetiske valg. Fra 1991 til 2022 har derfor bibeloversetterteam som jobber inn mot fulani kommet sammen til en årlig konferanse. Den første tida var bestrebelsen på å harmonisere oversettelsene sterk. Men det viste seg svært krevende å etablere fullt ut harmoniserte oversettelser inn mot grupper som har utviklet forskjellige kulturer og fått påvirkning fra helt forskjellige språk. Etter hvert ble derfor denne tanken svakere, og samlingene i FHP ble brukt til kurs, utveksling og gjensidig støtte. De fleste oversettelsesprosjektene er nå i avslutningsfasen, derfor ble FHP vedtatt oppløst i juni 2022.

Alle fulani-oversettelsene i Vest-Afrika utenom Mali har valgt å bruke *Allah* som gudsbetegnelse. Spørsmålet om valg av gudsbetegnelse har derfor ikke overraskende kommet opp nokså jevnlig på FHP-konferansene, og følgende argumenter har gjerne vært brukt for valget av *Allah*:

- *Allah* er språklig beslektet med det hebraiske *elohim*.
- *Allah* har vært brukt av arabiske kristne til alle tider og er opprinnelig en kristen gudsbetegnelse.
- Det er muslimene som har lånt gudsbetegnelsen *Allah* av de kristne, ikke omvendt.
- De fleste andre bibeloversettelser i området har valgt *Allah* som gudsbetegnelse.

- I fulanienes bevissthet er *Allah* én, han er skaper av himmel og jord. Å bruke et annet navn på den kristne Gud enn *Allah* vil være å legge til rette for polyteisme.
- *Allah* en akseptabel gudsbetegnelse også om man ikke tenker at Bibelens Gud og Koranens Allah som den samme, så lenge *Allah* oppfattes som fellesnavn, ikke egnnavn.

Siden bestrebelsene på en harmonisert oversettelse i lang tid var svært sterke innen FHP-samarbeidet, skulle man tro at en felles gudsbetegnelse var det minste man kunne forvente. Likevel har altså Mali-oversettelsen valgt en annen gudsbetegnelse enn de andre teamene i sin oversettelse av Det nye testamentet.

Valget av gudsbetegnelse – fram til publisering av Det nye testamente på Mali-fulani i 2005

Norsk misjon kom til Mali på begynnelsen av 1980-tallet.¹² Dette var en forholdsvis fredelig periode der interessen for å lære om andre land og religioner var stor blant malierne. Utenlandske organisasjoner var velsette etter at maliere hadde fått mat fra dem under de store tørkekatastrofene på 1970-tallet og 80-tallet. Det var derfor til et vennlig religiøst klima de norske misjonærene kom og begynte å oversette Bibelen til fulani.

Oversettelsen av Bibelen til Mali-fulani har vært og er fremdeles et samarbeidsprosjekt mellom Det norske misjonsselskap og Société internationale de linguistique (SIL) som er søsterorganisasjonen til Wycliffe Bible Translators. NMS-misjonæren som satte i gang prosjektet i 1987, var Torunn Lunde. Hun hadde vært misjonær i Kamerun før hun kom til Mali og var godt kjent med fulani-oversettelsen der og dennes bruk av *Allah* som gudsbetegnelse. Slik sett ville det være naturlig om også oversettelsen til Mali-fulani brukte *Allah*.

Imidlertid var et av Lundes aller viktigste prinsipp at det ikke var hun som skulle gjøre de store valgene for oversettelsen, det skulle fulaniene i Mali gjøre selv. Fulanien Amadou Cissé var Lundes primære fulani-medarbeider. Han var pensjonert lærer, en from muslim med en sterk etnisk identitet og pietet overfor fulani språk og kultur. Argumentasjonen hans omkring gudsbetegnelse var omtrent slik: Før islam kom til

12 De første misjonærene fra Santalmisjonen kom til landet i 1981 og etablerte seg i Bamako og i Kayes-regionen vest i landet. Bibeloversettelse har vært en strategisk del av deres arbeid og nå i 2022 er oversettelsen av Bibelen til kasonké ferdig og oversettelsen av Det nye testamente til malinké nærmer seg slutten. Det norske misjonsselskap har hele tiden hatt fulaniene som målgruppe for sitt arbeid, som en videreføring av arbeid blant fulaniene i Kamerun. Misjonsselskapets første misjonærene kom til Mali i 1986 og etablerte seg i Mopti-regionen i nord-øst, jf. Ingvald A. Frøyen, «Mali» i: *I tro og tjeneste: Det norske misjonsselskap 1842-1992*, redigert av Torstein Jørgensen (Stavanger: Misjonshøgskolen, 1992), 159-175.

Mali, fantes det allerede guder blant fulaniene. Navnet på den største og viktigste var *Laamdo*, et navn som betyr «han som regjerer». Da fulaniene ble muslimer, begynte de å bruke *Laamdo* til å betegne *Allah*. I islam har *Allah* allerede mange navn, så det var naturlig for fulaniene å bruke et navn på deres eget språk i tillegg til disse andre navnene. Siden *Laamdo* er fulani, og siden *Laamdo* har røtter enda lenger tilbake i tid enn islam i Mali, mente Cissé at i en hellig bok eldre enn Koranen er *Laamdo* det beste navnet.

En kan spørre seg om Cissé også hadde et annet anliggende. Ønsket han å holde kristendommen atskilt fra islam? Dette kan i så fall neppe ha vært et sentralt anliggende. Det religiøse klimaet i Mali på denne tida var veldig vennlig innstilt overfor kristendommen. Koranlærere ba kristne misjonærer om undervisning i *linjiila*, evangeliet, og inviterte dem til å komme og be i moskeen. De forsto Bibelens Gud som den samme som Koranens Allah og så en verdi i at kristne og muslimer var ett bokens folk, annerledes enn animistene. Riktignok kunne kristne bli direkte oppfordret til å la være å snakke om Jesus som Guds sønn, noe vi kommer tilbake til. Men Cissé sitt sentrale anliggende ser ikke ut til å ha vært å holde kristendommen atskilt fra islam, snarere har det vært å holde kristendommen tett til fulanikulturen ved å bruke et fulani-navn på Gud.

Senere har andre eksegeter og oversettere kommet med i teamet, og valget av gudsbetegnelse har vært oppe til diskusjon flere ganger. Det har aldri vært sterke motforestillinger mot å bruke *Allah* i bibeloversettelsen, tvert om har enkelte teammedlemmer ønsket å bruke *Allah* i stedet for *Laamdo*. Det samme har noen av oversettelseskonsulentene foreslått.

Vi har ovenfor nevnt at valg av gudsbetegnelse har vært en gjenganger på FHP-konferansene. På disse konferansene har også spørsmålet om hvorvidt *Laamdo* ville vært en mulig gudsbetegnelse i de andre fulani-oversettelsene i Vest-Afrika vært drøftet. Men svaret har vært negativt. I Senegal vest for Mali betyr *Laamdo* kort og godt «konge», noe som ikke passer som navn på Gud. Også øst for Mali har man det avledede *laamiido* som betyr «konge», mens navnet *Laamdo* ikke fins i det hele tatt. Eneste mulighet for en felles gudsbetegnelse vil altså være at Mali-teamet går over til å bruke *Allah* som gudsbetegnelse.

Det har imidlertid aldri vært lagt noe press på oversetterteamet i Mali fra de andre teamene. Tvert om er det blitt sagt at så lenge *Laamdo* blir oppfattet som den ene sanne Gud, skaper av himmel og jord, er det en god gudsbetegnelse i bibeloversettelse. *Laamdo* har den fordelen at det er et fulani-ord, noe fulanier setter stor pris på. At det i tillegg stadig blir brukt av fulani-muslimer som ett av Allahs mange navn, er også blitt nevnt som en styrke. Dermed er *Laamdo* blitt stående som gudsbetegnelse i oversettelsen til Mali-fulani. Det nye testamentet har nå vært i omløp i mer enn 15 år og bare én eneste gang er *Allah* gjenkjennbart, nemlig i Romerbrevet 1,20 der det står *allankaaku*, «guddommelighet».

Selv om Det nye testamentet på Mali-fulani altså ikke bruker navnet *Allah*, bruker kristne fulanier i dag både *Laamdô* og *Allah* når de snakker om Gud. Navnet *Allah* forekommer også i mange kristne sanger, kanskje fordi disse sangene ofte er brakt til Mali av misjonærer fra land i Vest-Afrika hvor gudsbetegnelsen er *Allah*.

Den kristne fulanikvinnen Pennda ble nevnt i innledningen, hun som identifiserer *Laamdô* så sterkt med *Allah* at hun egentlig ikke hører forskjell. Men når hun tenker seg om, sier hun at *Allah* brukes mest av både kristne og muslimer i faste uttrykk som «Jeg sverger ved Gud» eller «Gud vet at ...», men at det er *Laamdô* som brukes mest i trosspråket og i forkynnelsen – både hos kristne og muslimer. Samba, en annen kristen fulani, sier i et intervju i 2021 at de kristne fulaniene i Mali bruker mest *Laamdô* som gudsbetegnelse. *Laamdô* er fulani, sier han, og fulaniene liker at Gud har et navn på deres eget språk, de liker at bibeloversettelsen til fulani bruker *Laamdô*. Men ofte hører man også *Allah* brukt, ikke bare i faste uttrykk som «hvis Gud vil» eller «må Gud velsigne deg», men i den kristne forkynnelsen av Bibelens Gud. Samba konkluderer med at det virker som om fulaniene ikke tenker over hvilket navn de bruker, *Allah* eller *Laamdô*, de er bare to navn på samme Gud. Men, sier han, muslimene sier nok oftest *Allah*, påvirket av at Koranen og bønnene er på arabisk, og de kristne sier oftest *Laamdô*, påvirket av at Det nye testamentets valg av denne gudsbetegnelsen.

Hva sier Pennda og Samba om forholdet mellom Bibelens Gud og Koranens Allah? Begge sier at Gud er én og at det fins bare én Gud, skaperen av himmel og jord. Tanken om at Allah i Koranen skulle være en annen enn *Laamdô* i Det nye testamentet på fulani, ser ikke ut til å ha streift dem. Men for både Pennda og Samba er språket viktig: De er glade i sitt eget språk, og de liker at Gud har et navn på deres eget språk. De liker at Det nye testamentet har *Laamdô* som gudsbetegnelse, og når de selv snakker med muslimer, har de ingen problemer med at gudsbetegnelsen i Det nye testamentet er en annen enn i Koranen.

Fulani-muslimer i Mali – og den kristne gudsbetegnelsen

Hva tenker så fulani-muslimer om den kristne gudsbetegnelsen? Spørsmålet forutsetter at «fulani-muslimer» er en forholdsvis enhetlig gruppe. Kanskje var de en enhetlig gruppe en gang som under styret til Sekou Amadou i Hamdallaye på 1800-tallet. Men nå er det ikke slik lenger. Forandringene har særlig skjedd i forbindelse med den politiske og religiøse konflikten som har pågått siden 2012 og vi må gi en kort oversikt over denne.¹³ I januar 2012 tok krigere fra Mouvement National de Libération de l'Azawad (MNLA) kontroll over flere garnisoner i Nord-Mali. Islamistiske bevegelser kom til og gikk i kompaniskap med MNLA, bl.a. Al-Qa'ida in the Islamic Maghreb (AQIM) og Mouvement pour l'unicité et le jihad en Afrique de l'Ouest (MUJAO). I april ble så Azawad kunngjort som selvstendig stat bygd på islamsk lov. I januar 2013

13 For en oversikt, se Jaïr van der Lijn (red.), *Assessing the Effectiveness of the United Nations Mission in Mali* (Oslo: Norwegian Institute of International Affairs, 2019).

angrep krigerne også byen Konna sentralt i Mali, en by som ikke hører til Azawad. Dagen etter angrepet interвенerte franske styrker på forespørsel fra den maliske regjeringen, og i slutten av måneden kontrollerte de franske styrkene alle de store bosettingene nord i Mali. I april 2013 opprettet FN en fredsbevarende styrke – som også Norge er del av – Mission multidimensionnelle intégrée des Nations Unies pour la stabilisation au Mali. MINUSMA har fremdeles baser i Mali, men konflikten er ikke blitt mindre. Stadig nye militsgrupper organiserer seg, og selv om den maliske regjeringen har kontroll over de største byene, har den ikke kontroll over rurale områder, spesielt ikke i nord.

MNLA som startet det hele, besto først og fremst av tuareger. I den første fasen av konflikten var det denne etniske gruppen som var aktiv og dominerende. Tuaregene fikk snart hjelp fra islamistiske grupper, men ikke fra fulaniene. Historisk har det stadig vært spenninger mellom fulanier og tuareger. I tillegg var fulaniene som nevnt preget av «folkelig islam» mer enn av ortodoks islam. For fulaniene var det overraskende og fullstendig uforståelig at muslimer kunne angripe muslimer – som de nå gjorde – og til og med ødelegge moskeer. De franske styrkenes intervensjon i januar 2013 opplevdes derfor som en frigjøring, og Frankrikes popularitet nådde nye og uante høyder.¹⁴

Men i årene etterpå har det skjedd noe. Fulaniene er blitt aktive i konflikten på djihadistenes side.¹⁵ De som før tilhørte «folkelig islam» er blitt radikaliseret, og politisk står de plutselig sammen med sine gamle fiender, tuaregene. Den vanligste tolkningen av denne utviklingen er at radikaliseringen er et skalkeskjul for gamle konflikter som dreier seg om rettigheter til beite og vann. Eksempelvis skriver nordmannen Tor Benjaminsen og fulanien Boubacar Bah at «... alliances and conflicts are structured by material interests with deep historical roots in controlling land and resources, rather than by a radical Islamist agenda».¹⁶ En alternativ tolkning er at det faktisk er en islamistisk bevegelse på gang i regionen, på tvers av etnisitet, en bevegelse som kommer utenfra og som er global, samtidig som den er lokal eller kanskje snarere regional.¹⁷ Modibo Ghaly Cissé kombinerer de to tolkningene og mener at predikanten Hammadoun Koufas suksess med å radikaliserer fulaniene kommer av at fulanimiljøet er fruktbar jord for idealene om rettferdighet som ble fremmet. Fulanijetere hadde

14 Hammadi Daneejo Sammburu Kurbali, en lokal fulani dikter, skrev en nydelig ode til den daværende franske presidenten, «Frankrikes far». «President Hollande» ble et honnørord på denne tida.

15 Lawrence E. Cline: «Jihadist movements in the Sahel: Rise of the Fulani?» i: *Terrorism and Political Violence* (2021), <https://doi.org/10.1080/09546553.2021.1888082>.

16 Tor Benjaminsen og Boubacar Bah: «Why do pastoralists in Mali join jihadist groups? A political ecological explanation» i: *Journal of Peasant Studies* 46, nr. 1 (2019), 1–20.

17 Judith Scheele: «Islam as World Religion in Northern Mali» i: *Claiming and Making Muslim Worlds*, redigert av Jeanine Elif Dağyeli, Claudia Ghrawi, og Ulrike Freitag (Berlin: De Gruyter, 2021), 159-177.

lidd så mye under statens tjenestemenn at de lett ble engasjert av denne sosiale revolusjonen inspirert av religionen, mener Cissé.¹⁸

Abdoulaye Bah var del av oversetterteamet i Mali i mange år, fram til han gikk av med pensjon. Han er utdannet koranlærer og tilhører det muslimske miljøet Qadiriyya som blant fulaniene var regnet som konservativt i den tida da folkelig islam preget landet. Etter at mange andre fulanier nå er radikalisert, befinner Abdoulaye Bah seg i den liberale delen av islam i Mali. Bah var ikke med på diskusjonen omkring gudsbetegnelse i oversettelsen, den fant sted før han begynte i oversetterteamet. Men han har tydelige synspunkter på dette, og i et intervju i 2021 sier han at gudsbetegnelsen i Bibelen burde ha vært *Allah*. Riktignok er *Laamdo* og *Allah* den samme, sier han, og bruker selv begge navnene både når han snakker om Koranens Gud og når han snakker om Bibelens Gud. Men han mener «i likhet med andre fulani-muslimer at *Allah* er å foretrekke framfor *Laamdo*, for *Allah* er arabisk og arabisk er det beste språket.» På arabisk uttales gudsbetegnelsen *Allaahu*, sier Bah, fulaniene sier *Allah* bare fordi de ikke kan uttale arabisk bedre. *Allah* kan brukes om enhver gud og kan også settes i flertall: *allaaji*. Men *Allaahu* er den eneste Gud, den som muslimer og kristne tror på. Derfor ønsker Bah egentlig at Bibelen på fulani skulle ha det arabiske *Allaahu* som gudsbetegnelse.

Et spørsmål som da trenger seg på er hvorvidt det eksklusive, arabiske navnet *Allaahu* virkelig kan betegne Bibelens Gud. Som mangeårig bibeloversetter kjenner Bah gudsbildene i Bibelen og Koranen bedre enn de fleste, og han har flere ganger uttrykt at de er mer forskjellige enn han liker. Når han blir spurt om kristne kan si at Jesus er *Allaahus* sønn, så svarer Bah: «Det må kristne la være å snakke om, for det liker ikke muslimene». Han sier videre at han snakker på vegne av de koranlærerne han har studert sammen med og har kontakt med i dag. «De ønsker alle en felles gudsbetegnelse med de kristne, og de ønsker at kristne skal be i moskeene.»

Abdoulaye Bah regner altså *Allah* som fellesnavn og *Allaahu* som egennavn. Når han så tydelig sier at han ønsker *Allaahu* som felles gudsbetegnelse, er det vanskelig å forstå ham annerledes enn at han tenker på kristendom og islam som én religion. Det dreier seg egentlig kun om at kristne må komme bort fra noen misforståelser og feilslutninger. Vi kan også merke oss at Bah fremhever arabisk som det beste språket. Blant fulani-muslimer i Mali har det mye større verdi å be på arabisk enn på fulani. Visse trossetninger sies også ofte på arabisk, som at Gud er stor eller at Gud er én. Disse trossetningene får en større tyngde på arabisk, mener fulaniene.

Bahs reaksjon på den kristne forståelsen av Jesus som Guds Sønn er altså at «det liker ikke muslimene», og så fortsetter han med å si at han snakker «på vegne av de koranlærerne han har studert sammen med og har kontakt med i dag». Ut fra

18 Modibo Ghaly Cissé: «Comprendre les perspectives peules sur la crise au Sahel», publisert av Centre d'études, 4. april, jf. <https://africacenter.org/fr/spotlight/comprendre-perspectives-peules-crise-sahel/>

mangeårig kjennskap til Bah ville vi forventet at han heller ville sagt «det liker ikke vi». Men etter 2012 har det skjedd noe med referanserammen. Bah er sterkt preget av det store skismaet innen islam i Mali. Han som tidligere ble regnet som en nokså konservativ muslim, kan nå forvente å bli hetset og plaget av islamister fordi han er for liberal! Så når han sier «det liker ikke muslimene», da dreier det seg sannsynligvis om en referanse til islamistene. Og fordi han i samtalens løp innser at islam blant fulaniene er så forandret at *Allaahu* som gudsbetegnelse i Bibelen kanskje ikke lenger er en god idé, må han legge til at han snakker på vegne av seg selv og sitt eget muslimske miljø.

Debatten om hvordan den kristologiske tittelen *Guds Sønn* skal oversettes i en muslimsk kontekst, er for øvrig en debatt som har pågått i mange år.¹⁹ Her skal vi helt kort si noe om hvordan tittelen oppfattes i islam og hvordan den oversettes til fulani. Det dreier seg om en tittel som hører med i betraktningen når man vurderer gudsbetegnelsen i en bibeloversettelse. Ifølge islamsk teologi har ikke Allah noen sønn, tvert om sier Koranen at troen på Allahs sønn er kristen vranglære. Mange muslimer i Mali har svært liten kunnskap om Koranen. Men det kjente verset i Sure 2:117, det kan de: «Og de (kristne) sier: Allah har tatt Seg en sønn. Hellig er Han, (fri for enhver mangel). Nei, visselig Ham tilhører det som er i himlene og på jorden, alle ting adlyder Ham.»

Når Abdoulaye Bah på den ene siden mener at kristne ikke bare kan, men bør bruke *Allaahu* som gudsbetegnelse, og på den andre siden mener at kristne ikke kan kalle Jesus for *Allaahus sønn*, står vi ved et paradoks: Bibelens Gud kan kalles *Allaahu*, men navnet kan ikke brukes fritt, det er definert av Koranen. Konsekvensen av å ha *Allaahu* som navn på Bibelens Gud er altså at enkelte deler av den kristne teologien må utelates fordi den ifølge de muslimske fulaniene er vranglære. Bah tenker i prinsippet at uansett hvilken gudsbetegnelse man velger, er uttrykket *Guds sønn* vranglære: *bii Allah* og *bii Laamdô* er blasfemiske uttrykk, men *bii Allaahu* er enda mer blasfemisk, sier han.

På fulani kan man knytte ordet «sønn» (*bii*, som for øvrig er kjønnsnøytralt) også til andre forhold enn familierelasjon. *Bii lekki* («treets sønn») betyr «frukt». *Bii leydi* («landets/jordens sønn») betyr «innbygger» eller «grønnsak», alt etter kontekst. Da skulle man tro at *bii Allah* eller *bii Laamdô* lett kunne forstås for eksempel som en referanse til «en troende». Så enkelt er det imidlertid ikke, for med en gang *bii* knyttes til gudsbetegnelsen, vet fulani muslimer at dette er vranglære.

19 Jf. J. Scott Horrell, «Cautions regarding 'Son of God' in Muslim-idiom translations of the Bible: Seeking Sensible Balance» i: *St. Francis Magazine* (2010), https://www.stfrancismagazine.info/ja/images/stories/4_%20SFM%20August%202010.pdf

Toneangivende konsulenter innen Wycliffe og SIL har foreslått å omskrive tittelen Guds Sønn med begrep som er mindre blasfemiske overfor muslimer.²⁰ Ingen av oversettelsene til fulani har imidlertid gått inn for å omskrive begrepet, alle bruker *bii Allah/ bii Laamdo*. De to begrepene er i utgangspunktet like blasfemiske siden *Allah* og *Laamdo* er den samme. Men i et muslimsk miljø kommer vi likevel ikke bort fra at *Allah* har en større religiøs tyngde enn *Laamdo*, enten man sier *Allah* eller *Allaahu*.

Bibeloversettelse i Mali framover: *Allah* eller *Laamdo*?

Etter at bibeloversetterteamet i Mali var ferdig med oversettelsen av Det nye testamentet til fulani i 2005, gikk det i gang med Det gamle testamentet. Dette har imidlertid tatt lang tid, og det vil fremdeles ta flere år før hele Bibelen er ferdig. I forbindelse med ferdigstillingen av hele Bibelen må det avgjøres om *Laamdo* står seg som gudsbetegnelse i oversettelsen, eller om det er bedre å gå for *Allah* eller *Allaahu*. Siden de kristne fulaniene i dag bruker *Allah* og *Laamdo* om hverandre, vil det ikke være en veldig stor overgang dersom Bibelen begynner å skrive *Allah* i stedet for *Laamdo*. Et sterkt argument for å gå over til å bruke *Allah* som gudsbetegnelse er at de fleste andre bibeloversettelsene i Vest-Afrika bruker denne gudsbetegnelsen, inkludert samtlige andre oversettelser til fulani. Møter mellom kristne i Vest-Afrika vil forenkles dersom man har ett og samme navn på Gud. Dessuten vil én felles gudsbetegnelse i bibeloversettelser, uansett språk, kommunisere til muslimer at kristne er ett folk og har én religion, én Gud.

Ovenfor har vi referert til Kenneth J. Thomas som sammen med mange andre innen bibeloversettermiljøet både i UBS og i SIL/Wycliffe mener at i muslimske miljøer bør *Allah* brukes som gudsbetegnelse i bibeloversettelse. De kristne fulaniene i Mali tenker prinsipielt ikke ulikt Thomas: *Allah* er kort og godt et navn som betegner den høyeste Gud. Navnet er ikke definert av Koranen og kan derfor brukes i Bibelen også. Så selv om de er glade i navnet *Laamdo*, vil det ikke være noen stor overgang for dem om Bibelen på fulani i Mali går over til å bruke *Allah* i stedet, siden *Allah* og *Laamdo* er den samme.

Likevel er det noen utfordringer i det å leve med *Allah* som gudsbetegnelse blant muslimer. I intervjuet med Abdoulaye Bah uttrykkes et anliggende som misjonærer og lokale kristne ofte får høre, nemlig at kristne og muslimer med små justeringer – vel å merke fra de kristnes side – kan tilhøre én og samme religion. Hvis kristne bare slutter å snakke om Jesus som Guds sønn samt noen få andre problematiske ting, da blir vi det vi egentlig er, blir det gjerne sagt: Ett bokens folk.

20 Jf. Rick Brown: «The 'Son of God': Understanding the messianic titles of Jesus» i: *International Journal of Frontier Mission* 17, nr. 1 (2000), 41-52. Se også Mike Tisdell: «Heartbroken over what is happening in Bible Translation. Part 2: Wycliffe and the WEA» i: *Journal of Biblical Missiology*, publisert 15. mai 2017.

Nå har det aldri vært på tale å bruke *Allaahu* som gudsbetegnelse i bibeloversettelsen til fulani. Men vi ser i Abdoulaye Bah sine tanker en flytende overgang mellom å forstå Koranens gudsbetegnelse som fellesnavn og som egennavn. Dersom muslimer i Mali kollektivt begynner å hevde at *Allah* er et egennavn for Koranens Gud – og på bakgrunn av den radikaliseringsprosessen som har foregått i landet de siste 10-15 årene, vil det ikke overraske – da blir det problematisk om bibeloversettelsen bruker *Allah*.

Så hva skal bibeloversetterteamet som nå jobber med Det gamle testamentet – og som ser fram til den dagen da hele Bibelen foreligger på Mali-fulani – gjøre med valg av gudsbetegnelse? Torunn Lundes prinsipp fra slutten av 1980-tallet var at det er målgruppen som skal avgjøre valg av gudsbetegnelse. Dette er et klokt prinsipp, og i løpet av de tiårene som er gått siden arbeidet med oversettelsen startet, har det blitt gjort viktige erfaringer med bibeltekst og gudsbetegnelse i bibeloversetterteamet, men også ute i menighetene hvor det har vokst fram en mer bevisst brukergruppe av kristne fulanier. De er alle opptatt av at Gud er én og at det bare fins én Gud. Likevel har det aldri blitt uttrykt skepsis overfor gudsbetegnelsen *Laamdo*. Bruken av denne gudsbetegnelsen gir både nærhet og avstand til Koranens Allah: *Laamdo* identifiseres med *Allah*, men er ikke bundet av islamsk teologi på samme måte som det arabiske gudsnavnet. Derfor vil vår konklusjon være at Bibelen på fulani bør beholde *Laamdo* som sin gudsbetegnelse.